

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Ризоқулов Тӯракул Рабимқулович ба диссертатсияи Қодирзода Фарҳод Анвар дар мавзӯи «Омилҳои институтсионалии таъмини амнияти сармоягузори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.13 - Иқтисодиёти ҷаҳонӣ

1. Мутобиқат ба соҳаи таҳқиқот

Тадқиқоти Қодирзода Фарҳод Анвар дар мавзӯи «Омилҳои институтсионалии таъмини амнияти сармоягузори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба Шиносномаи феҳристи ихтисосҳо Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 08.00.14 - Иқтисодиёти ҷаҳонӣ, аз ҷумла: б.27 - Амнияти иқтисодии байналмилалӣ ва миллӣ; б.27- Асосҳои назариявӣ ва методологии таъмини амнияти беруни-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон; б.25- Иқтисодиёти миллии мамлакатҳои алоҳида дар низоми робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ: масъалаҳои муносибгардонии ҳамкориҳои мутақобил ва таъмини манфиатҳои иқтисодии миллӣ. Тазодҳои байналхалқии иқтисодӣ, сабабҳо ва тарзҳои ҳалли онҳо; б. 24 Фаъолияти байналмилалӣ бонкҳо, ширкатҳои сармоягузорӣ ва суғуртавӣ, фондҳои нафақавӣ ва дигар ниҳодҳои молиявӣ, мувофиқат мекунад.

2. Муҳимият ва зарурати баргузори таҳқиқот

Ташаккули иқтисодиёти бозор дар низоми иқтисодиёти иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар охири асри XX ва оғози асри XXI тағйиротҳои ҷиддиву мураккаб, ҳамзамон муҳолифи ҳамдигарро ба миён овард. Васеъ паҳн гаштани муносибатҳои бозорӣ тақозо кард, ки дар ин радиф муҳити навъи институтсионалӣ ташаккул ёбад. Дар рушди иқтисодиёти навъи хоҷагидорӣ, ки ба амалишавии механизмҳои иқтисодиёти бозор таъҷи менамояд, заминаи асосии кафолати дастрас ба натиҷаҳои мусбат дар рушди иқтисодиёти Тоҷикистон, аз ҳалли масъалаҳои ҷалби сармоягузорӣ вобаста аст. Аз ин лиҳоз таҳқиқи масъалаҳои рушди сармоягузорӣ аз нуқтаи назари муҳайё намудани муҳити институтсионалии мусоид, муайян кардани монеаҳои институтсионалие, ки пешроҳи таъминнокии иқтисодиётро бо сармоягузорӣ мегиранд, ҳадафи муҳим аст. Зеро тибқи назарияи неоинститутсионалистӣ, ки яке аз равияи муосири мактаби иқтисодӣ

мебошад, сабаби асосии ба натиҷаҳои дилхоҳ нарасидани ислоҳоти иқтисодӣ бо кадри кофӣ ба инобат нагирифтани омилҳои институтсионалӣ, роҳ додан ба ҳатоҳои ҷиддӣ дар ташаккули асосҳои институтсионалии ислоҳот мебошад. Дар ҳақиқат таҷрибаи амалишавии ислоҳоти иқтисодӣ дар қаламрави кишварҳои Шӯравӣ пас аз пошхурдани ИҶШС ин ақидаро саҳеҳу равшан исбот кард, яъне дар солҳои аввали ислоҳот дар кулли кишварҳои мазкур муаммоҳои пастшавии истеҳсолот, бекорӣ, таваррум, паст шудани сатҳи зиндагии аҳолии мушоҳида карда мешуд. Вале дар солҳои охир дар кулли кишварҳо вазъият ба самти мусбат тағйир ёфт, ки яке аз сабабҳои асосӣ беҳтар гаштани муҳити институтсионалӣ арзёбӣ мегардад. Вале ба ин нигоҳ накарда то ҳол дар бисёр кишварҳо муаммоҳои институтсионалӣ пурра ҳалли худро наёфтанд, ки метавонанд предмети тадқиқотҳои илмӣ гарданд.

Тадқиқотҳои, ки барои такмил додани асосҳои институтсионалии фаъолияти иқтисодӣ баҳри таъмини рушди устувор, амнияти сармоягузори баҳшида шудааст дар илм ва иқтисодиёти ватанӣ аз аҳамияти муҳимми стратегӣ бархурдор мебошанд. Зеро, бештари асарҳои илмии ватанӣ, ки имрӯз ба ин муаммо баҳшида шудааст характери умуминазаривӣ ё ин ки умумииктисодӣ доранд. Тадқиқотҳои иқтисодӣ, ки ҳалли муаммоҳои институтсионалиро дар чорҷӯбаи таъмини амнияти соҳавӣ баррасӣ менамоянд ангуштшуморанд. Алалхусус алҳол дар Тоҷикистони муосир рушди ҷараёнҳои сармоягузорӣ нокифоя, имкониятҳои низоми молиявӣ давлатӣ бошад маҳдуд арзёбӣ мегардад. Аз ин лиҳоз зарурати танзими омилҳои институтсионалие, ки амнияти сармоягузори таъмин наменамояд, дар сатҳи макроиктисодӣ масъалаи мубрам ва саривақтӣ мебошад.

Ҳоло Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи созандагӣ қарор дорад. Баҳри таъмини рушди устувор, амали намудани ҳадафи санотатикунӣ босуръат, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, баланд бардоштани сатҳи иштиғоли аҳоли, талабот ба сармоягузорӣ боз ҳам шадидтар шуда истодааст. Барои ҳалли муаммои норасоии сармоягузорӣ нахуст пеш аз ҳама фароҳам овардани муҳити мусоиди ҷалб ва рушди сармоягузорӣ қоркардтақозо карда мешавад.

Бинобар ин таҳқиқи маҷмуии низомманди омилҳои институтсионалие, ки барои ноил гаштан ба амнияти сармоягузорӣ мусоидат менамояд дар назария ва амалияи илми иқтисодиёти ватанӣ вазифаи авлабиятдошта ба шумор меравад. Аз ин лиҳоз, тадқиқоти унвонҷӯ Қодирзода Фарҳод Анвар мубрам ва саривақтӣ мебошад.

3. Дарачаи асоснокӣ ва муътамад будани ҳулосаҳо ва тавсияҳо

Мақсади асосии асосии диссертатсия таҳқиқи вазъ, ҳолат, тамоюл ва ҷанбаҳои танзими омилҳои институтсионалии беруна ва дохилӣ баҳри дар ҷаҳорҷӯбаи таъмини амнияти сармоягузори хориҷӣ баҳри ноил гаштан ба ҳадафҳои рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ заҳматҳои зиёд барои коркарди заминаҳои илмӣ-амалӣ талаб менамояд.

Навовари илмии рисола дар асоснок намудани маҷмуи омилҳо ва заминаҳои институтсионале, ки тамоюли муосирро дар самти таъмини сармоягузорӣ, амнияти иқтисодӣ, ки яке аз қисматҳои таркибии он амнияти сармоягузорӣ мебошад, инчунин коркарди муқаррарот назариявӣ ва амалӣ дар самтҳои тақмили механизмҳои ҷалби сармоягузори хориҷӣ баҳри рушди иқтисодиёти миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ зоҳир мегардад.

Натиҷаҳои назаррасе, ки моҳияти навгони илмии диссертатсияро инъикос мекунанд, инҳо мебошанд:

– дар шароити муосири рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ исбот карда шудааст, ки таҷдиди ҳаракат, хусусият ва шаклҳои ҷалби сармояҳо байни кишварҳои ҷаҳонӣ омили асосии муайянкунандаи рақобати байнидавлатии байни кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар бозори ҷаҳонӣ мебошад;

– асоснок карда шудааст, ки дар шароити глобализатсияи робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон узви ҷудонашавандаи он мебошад, таснифоти хавфҳои сармоягузори глобалӣ мувофиқи мақсад аст ва он коркард карда шудааст;

– равшанӣ андохтан ба мундариҷаи нишондиҳандаи интегралӣ амнияти сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити байналмилалӣ ва робитаҳои хоҷагӣ, гузаронидани таҳлили муқоисавӣ, муаллиф мудаллал менамояд, ки тибқи баъзе нишондиҳандаҳо амнияти сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба аксари кишварҳои узви Бонки рушди Авруосиё сатҳи нокифоя дорад, ки аз хавфҳои маъмури, иқтисодӣ ва асҷорӣ вобаста мебошад;

– муайян намудани омилҳо ва тамоюлҳои нишондиҳандаҳои институтсионалӣ, алаҳхусус сатҳ ва ҳаҷми пасандозҳои аҳоли, коррупсия ва озодии иқтисодӣ, ки ба рушди робитаи мутақобилаи байни ҳаҷми сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва ҳаҷми ММД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир мерасонанд;

– қонуниятҳои тафриқаи байни сармоягузори хориҷии суроғавӣ (точечный) ва минтақавӣ, таъсири эҳтимолии онҳо ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок ва самтҳои тағйирёбии онҳо муайян карда шудааст;

– вазъи ташаккули талабот ба самаранок ташкил намудани фаъолияти корхонаҳои муштарак бо иштироки сармояи хориҷӣ, ки бо воситаи

истифодабарии модели эконометрикии пайвастагии натиҷаи ниҳоии фаъолияти корхонаҳои муштарак бо ҷалби сармояи хориҷӣ аз омилҳои гуногун исбот карда шудааст;

– ҷанбаҳои қавӣ ва заифи механизми институтсионалии ҳифзи сармоягузори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шуда, коркард ва тақмили механизми ташкилию иқтисодии ҳимояи сармоягузорон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст;

- дар таскираи муаллиф тағйироти сохторӣ баҳри пайваст шудан ба низоми робитаҳои сармоягузори хоҷагии ҷаҳонӣ муайян карда шудааст, ки барои ноил шудан ба ҳадафи умум ҷалби сармоя ба соҳаҳои саноат, сохтмон, нақлиёт ва алоқаро дар таъмини рақобатпазирии ҷаҳонии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мусбат арзёбӣ намудааст;

– механизмҳои таъсиррасонии омилҳои институтсионалии беруна ва дохилӣ дар самти таъмини амнияти сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити кунунии равандҳои ҷаҳонишавӣ муайян карда шуда, равияҳои танзим ва ҳалли онҳо пешниҳод карда шудааст.

4. Сохтор, арзёбии моҳият ва сатҳи комилии диссертатсия

Диссертатсия аз муқаддима, панҷ боб, 15 зербоб, хулоса ва библиография иборат аст. Диссертатсия 428 саҳифаро дар бар гирифта, 54 ҷадвал ва 106 расм дорад. Рӯйхати библиографӣ 413 номгӯйро дар бар мегирад.

Дар **муқаддима** аҳаммият ва мубрамияти мавзӯи диссертатсия асоснок гардида, дараҷаи таҳқиқот, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, объекти таҳқиқот, асосҳои назариявӣ - методологии таҳқиқот, аҳаммияти назариявӣ ва амалии диссертатсия баён гардидааст.

Дар **боби якум, ки «Ҷазои сармоягузори ҷаҳонӣ ва масъалаҳои институтсионалии таъмини манфиатҳои миллии мамлакат»** номгузорӣ шудааст, нахуст рақобати байнидавлатӣ дар бозори ҷаҳонии ҳаракати сармояҳо, хавфҳо, таҳдидҳо ва нишондиҳандаҳои сармоягузорӣ, асосҳои назариявии арзёбии шохисҳои институтсионалии амнияти сармоягузорӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Тибқи ақидаи диссертант омӯзиши системаи муносибатҳои сармоягузорӣ дар доираи иқтисоди муосири ҷаҳонӣ дар ҷаҳорҷӯбаи се равия мувофиқи матлаб аст, яъне: якум, равиши «глобализатсионӣ», дувум «марказ-периферия», сеvvум далели ташаккули иқтисоди ҷаҳониро рад мекунад, ки дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ҷалби сармояи хориҷӣ тибқи талаботи замон аст. Дар асоси таҳқиқот муаллиф дуруст қайд менамояд, ки «Айни замон минтақаи Осиёи Марказӣ, ки Қазоқистон, Қирғизистон,

Тоҷикистон, Туркменистон ва Ўзбекистонро фаро мегирад, ҳамчун фазои ягонаи иқтисодӣ ба ҳисоб намеравад. Баъзе аз ин давлатҳо аъзои Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё ва дигар иттиҳодияҳои ҳамгирии минтақавӣ буда, баъзеи онҳо ба ин гуна сохторҳо шомил нестанд. Ин давлатҳо дар сатҳҳои гуногун савдои байналмилалӣ ва минтақавӣ, ҳаракати қувваи корӣ ва сармоя ва дигар шаклҳои ҳамкориву кооператсияро роҳандозӣ намуда истодаанд” (С.23-25).

Ҷолиби диққат аст, ки дар диссертатсия диққати махсус ба масъалаҳои вобастагии ваъзи иқтисодиёти давлатҳои Осиёи Марказӣ аз ҷомеаи ҷаҳонӣ дода шудааст. Муаллиф мудаллал месозад, ки “Дараҷаи баланди вобастагии иқтисодиёти Осиёи Марказӣ аз содироти ашёи хом хавфу мушкилоти зиёдеро дар худ ба миён меорад. Хавфҳо ба ноустувории нархҳои ҷаҳонӣ ба ашёи хом марбутанд. ... Аз ин рӯ, ҳамаи кишварҳо, аз ҷумла, кишварҳои, ки дорои захираҳои бойи табиӣ мебошанд, мехоҳанд молҳои ба дараҷаи баланд коркардшудаи ба истеъмоли ниҳой нигаронидашударо истехсол ва содир намоянд” (С.26-27).

Дар рисола асоснок карда шудааст, ки барои Тоҷикистон вазъ дар кишварҳои ҳамсоя ҳамчун «рақибони» эҳтимоли оид ба ҷалби сармоя хеле муҳим аст. Бо ин мақсад дар диссертатсия тағйирёбии омилҳои институтсионалии кишварҳои Осиёи Марказӣ, Россия, Чин, ки барои сармоягузори хориҷӣ чи қадар имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ, институтҳои давлатии мусоидаткунанда барои рушди сармоягузорӣ, мундариҷаи қонунҳои мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст (С.46-52).

Диссертант мавқеи сармоягузори институтсионалро таҳқиқ намуда, кайд менамояд: “Накши муҳимро дар устувории ҷалби сармоягузориҳо ва дар он манфиати калони институтсионалидошта чор гурӯҳи сармоягузори институтсионалӣ дар саноати истихроҷ иҷро мекунанд: дуи аввал, фондҳои нафақа ва фондҳои соҳибхатиёр некӯаҳволӣ (ФСН) мебошанд, ... Ду ширкати дигар, ширкатҳои суғурта ва бонкҳои дороихоро идора мекунанд” (С. 54-55).

Унвонҷӯ дар диссертатсия навъҳои асосии хавфи сармоягузориҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор додааст, яъни хавфи иқтисодӣ (вобаста аз сатҳи рушд), хавфи молиявӣ (мутавозинии буҷетӣ); хавфи сиёсӣ (низомии ҳокимият); хавфи иҷтимоӣ (шиддати ҷараёнҳои иҷтимоӣ). (С. 55-75).;

Муаллиф дар диссертатсия нишондиҳандаҳои амнияти сармоягузориҳо дар сатҳҳои макро, мезо ва микро иқтисодиёт муайян карда аст. Алалхусус дар сатҳи макро ҳиссаи пасандозҳо дар ММД; суръати афзоиши маблағгузорӣ; модернизатсияи фондҳои асосӣ. Дар сатҳи мезо афзалиятҳои соҳавӣ дар сармоягузорӣ; минтақавӣ дар ҷойгиркунӣ; байниминтақавӣ дар

рушди муносибатҳои бозорӣ. Дар сатҳи микро бозпардохт ва даромаднокии лоихаҳои сармоягузорӣ; унсури сармоягузорӣ дар афзоиши ММД; самаранокии сиёсати буҷетӣ арзёбӣ карда шудааст (С. 79 - 93).

Нуктаи муҳимми диссертатсия дар он аст, ки барои муайян кардани таъсири нақши сармоягузори мустақими хориҷӣ (СМХ) ба сатҳи рушди иқтисодӣ, муаллиф модели эконометрикиро истифода бурда вобастагии эконометрикиро аз ҳиссаи СМХ дар ҳаҷми ММД ва суръати рушди иқтисодӣ муайян намудааст. Миқдоран арзёбӣ карда шудааст, ки сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар шароити иқтисодиёти Тоҷикистон дар равандҳои хоҷагии ҷаҳонӣ ва афзоиши ММД-и воқеӣ саҳми назаррас дорад (С. 109 - 115).

Дар боби дуюм, ки «Таҷрибаи байналмилалӣ таъмиини амиини сармоягузори хориҷӣ: муносибати институтсионалӣ» ном дорад, танзими фаъолияти сармоягузорӣ дар кишварҳои мутараққии саноатӣ, дар кишварҳои иқтисодиёти давраи гузариш, имкониятҳо ва самтҳои танзими сармоягузори хориҷӣ дар раванди ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудаанд.

Диссертант дуруст қайд менамояд, ки мамлакатҳои мутараққии саноатӣ таҷрибаи ганин тадбирҳои танзими фаъолияти сармоягузорӣ доранд. Аз ин нуктаи назар таҷрибаи онҳоро таҳлил намуда, дар бораи, баъзе нуктаҳои алоҳидае, ки аҳаммияти муҳим доранд истода мегузарад. Масалан, дар Олмон қонунгузорӣ ба сармоягузори хориҷӣ имкон медиҳад, ки корхонаҳои муштарақро дар шакли ҷамъиятҳои саҳомӣ, ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд, корхонаҳои инфиродӣ таъсис диҳанд. Танзими сармоягузориҳои хориҷӣ дар Фаронса аз ҷониби ташкилотҳои давлатӣ: Бонки Фаронса, Вазорати иқтисод, молия ва буҷет амалӣ карда мешавад. Корхона бо ҷалби сармояи хориҷӣ дар Фаронса аз ҳуқуқҳои корхонаи миллӣ, гирифтани имтиёзҳои гуногун бархурдор мебошад (С. 120-125).

Муаллиф ҷабҳаҳои қобили қабули таҷрибаҳоро алоҳида қайд менамояд. Масалан, дар Британияи Кабир сармоягузори хориҷӣ тибқи ҳамон қоидаҳое, ки ширкатҳои ватанӣ амал мекунанд, фаъолияти худро роҳандозӣ менамоянд. Вале барои сармоягузори хориҷӣ маҳдудиятҳои гузошта шудааст: ба ҷалби сармоягузори хориҷӣ дар саноати авиақайҳонӣ, нақлиётӣ барқӣ ва ҳавоӣ, саноати коркард, саноати теле ва радиошунавоӣ иҷозат дода намешад. Муаллиф ба таҷрибаи мазкур алоҳида диққат додааст. Алалхусус таҷрибаи давлатҳои Норвегия, Канада, ИМА, Ҷопон мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Бо тарзи алоҳида таъкид карда шудааст, ки ИМА аз рӯи шумораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ, паркҳои технологӣ дар ҷараёни сармоягузорӣ пешсаф мебошад (С. 130 - 143).

Дар ин радиф, хусусиятҳо ва тамоюлҳои танзими фаъолияти сармоягузорӣ дар кишварҳои дар марҳилаи гузариш қарор дошта, яъне собиқ мамлакатҳои сотсиалистии Аврупои Шарқӣ ва Марказӣ, ҷумҳуриҳои собиқи ИҚШС ва инчунин, мамлакатҳои Осиё, ки роҳи сотсиалистии тараққиётро интихоб кардаанд (Чин, Муғулистон, Вьетнам) таҳқиқ карда шудааст (С. 143 - 155).

Дар ин самт муаллиф ба масалаҳои зерин тавачҷуҳи хоса додааст: омилҳои, ки барои сармоягузориҳои хориҷӣ дар кишварҳои марҳилаи гузариш бештар ҷолибият доранд, соҳаҳо ва монеаҳои асосии сармоягузоришаванда дар Маҷористон, тарафҳои қавӣ ва заифии иқтисоди Лахистон барои ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ, норасоии фазои сармоягузорӣ дар Россия, воридоти сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисоди Қазоқистон, хусусиятҳои танзими фаъолияти сармоягузорӣ дар кишварҳои, ки иқтисодиёташон дар ҳоли гузариш мебошанд. Дар натиҷаи таҳлил диссертант масалагузориҳои зеринро аз таҷрибаи ин кишварҳо барои Тоҷикистон муайян менамояд: иҷозати қабули сармояҳои хориҷӣ ба ин ё он соҳаи иқтисодиёт; низомии ҳуқуқии сармоягузориҳои хориҷӣ; шартҳои сармоягузорӣ: милликунонӣ ва баргардонидани сармоя ва фоида, андозбандӣ ва танзими асъор, боҷҳои гумрукӣ; муқаррар намудани имтиёзу бартариҳо барои сармоягузориҳои хориҷӣ (С. 157-161).

Муаллиф чунин мешуморад, ки дар ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ принципҳои зерин роҳи карда шавад: тараққиёти мутавозин ва устувори иқтисодиёти мамлакат; муқаррар намудани қоидаҳои фаъолияти сармоягузорӣ, афзалиятҳои рушди иқтисодиёт дар ояндаи кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат; таъмин бо иттилоот, барномаҳои сармоягузорӣ, озмунҳои сармоягузорӣ; ҳамоҳангсозии фаъолияти сармоягузорӣ дар сатҳи давлатӣ ва минтақавӣ (С. 162-164).

Дар ин баҳши диссертатсия диссертант асоснок менамояд, ки “Амнияти сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути муайян намудани чунин ҳаҷми даромадҳои сармоягузорӣ ба даст оварда мешавад, ки он метавонад талаботи кунунии иқтисодиётро аз рӯи ҳаҷм ва сохтор бо дарназардошти истифодаи самаранок ва баргардонидани маблағҳои сармоягузоришуда ба шартҳои нигоҳ доштани тавозуни мусбат пардохт қонеъ намояд” аз нуқтаи назари рушди муносири иқтисодӣ мутобиқ аст (С. 166).

Дар асоси хулосабандӣ моделҳои танзимкунии давлатии сармоягузорӣ таҳқиқ карда шудааст, алалхусус: модели амрикоӣ, ҷопонӣ, тайванӣ. Бо андешаи муаллиф “нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз унсурҳои алоҳидаи ҳар се модел истифода кардан зарур аст: шарикӣ фаъоли давлат ва баҳши хусусӣ, низомии рушдифтаи бонкӣ ва бозори фондӣ, дастрасии баробари ташкилотҳои

содироткунанда ба коркардҳои илмӣ, дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ” (С. 169-172).

Инчунин, дар ин бахш муаллиф таҳлили регрессивӣ-коррекциониро барои омӯзиши таъсири ҳаҷми сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ аз ҳаҷми ММД-и кишвар, пасандозҳои аҳоли, ҳаҷми пасандозҳои аҳоли, шохиси коррупсия ва озодии иқтисодӣ таҳия намудааст. Дар натиҷа муҳимияти нақши шохиси дарки коррупсия ва шохиси озодии иқтисодӣ дар ҳаҷми ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ миқдоран ҳисоб карда шудааст (С. 182-185).

Дар боби сеюм- **«Бехатарии сармоягузорӣ ҳамчун зерсистемаи институтсионалии амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон»**- хусусиятҳои ҳамгирии институтсионалии ҳаракати байналмилалӣ сармоя, амнияти сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҳамгирии минтақавӣ ва ҷаҳонишавӣ, самараҳои манфӣ ва мусбат дар раванди сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст (С. 188-268).

Дар бахши таҳлилии диссертатсия муаллиф таваҷҷуҳи бештари худро ба санади умдаи қонунгузори танзимкунандаи фаъолияти сармоягузориҳои хориҷӣ қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи моликият», «Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ», «Дар бораи қоғазҳои қиматнок ва биржаҳои фондӣ», «Дар бораи хусусигардонии амволи давлатӣ», «Дар бораи корхонаҳо», «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳҳомӣ», «Дар бораи муфлисшавии корхонаҳо», «Дар бораи консессияҳо» ва амалишавии онҳо додааст. Дар асоси ин қайд менамояд, ки дар қонун якҷанд низоми ҳуқуқи сармоягузориҳои хориҷӣ пешбинӣ карда шаванд. Онҳо бояд вобаста ба ҳаҷми сармоя аз он, ки ба кадом соҳаҳо ва минтақаҳо сармояҳо раван карда мешаванд, аз ҷорӣ намудани технология ва таҷҳизоти пешқадам ва ғайра пешбинӣ карда шаванд (С. 194-199).

Дар натиҷаи таҳлилҳо муаллиф муайян намудааст, ки ба самтҳои стратегии ҷалби сармояи хориҷӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд соҳаҳои зерин дохил шаванд: рушди гидроэнергетика; саноати истихроҷи маъдан; азнавсозии корхонаҳои саноати сабук, нассочӣ, коркард таъя ба ашъеи хоми маҳаллӣ; рушди низоми телекоммуникатсия ва алоқа; сохтмони комплексҳои сайёҳӣ, рушди алпинизм ва шикори байналмилалӣ, бунёди комплексҳо (санаторию курортӣ) дар заминаи ҷашмаҳои минералӣ ва обҳои гарми зеризаминӣ ва лойҳои табобатӣ, ки аҳамияти байналмилалӣ доранд. (С. 210-214).

Дар диссертатсия афзалиятҳои саноатикунони босуръат баррасӣ гардида, қайд карда шудааст, ки тамоюлҳои, ки дар иқтисодиёти Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар тамоми давраи пасошуравӣ ҷой доштанд, яъне дар шакли соф ҳамгирии ашёӣ ё саноатӣ барои кишвар имконнопазир аст. Стратегияи оптималии ҳамгирии минтақавӣ стратегияи мукаммале мебошад, ки рушди минбаъдаи содиротро дар асоси афзалиятҳои рақобатӣ дар бахшҳои табиӣ ва захиравӣ ва рушди инноватсионии истеҳсолоти воридотивазкунандаро дар бар мегирад (С. 227-229).

Дар таҳқиқот тарафҳои мусбат ва манфии воридгардидани Тоҷикистон ба Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё таҳлил карда шудааст. Ба ақидаи муаллиф “Амнияти сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити минтақақунонӣ (ҳамроҳ шудан ба иттиҳодияи минтақавии Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё) ба хавф аз сабаби коҳиши гардиши савдои хориҷӣ бо мамлакатҳое, ки ба иттиҳодияҳои минтақавӣ шомил нестанд, бинобар «фирори мағзҳо» ва қувваи қорӣ аз кишвар, идомаёбии афзоиши танзимкунии бозорӣ бар зарари сиёсати майли иҷтимоидоштаи кишвар дучор меояд” (С. 229-232).

Мувофиқи андешаи диссертант, “таъсири сармояи хориҷӣ ба тараққиёти корхонаҳои миллӣ на ҳамеша натиҷаҳои мусбат мебахшад. Баъзан ба кишвари мо воридшудани сармояи хориҷӣ ҳамон усули махсуси муборизаи рақобатӣ мебошад, ки дар рафти он манфиатҳои миллӣ амалан ба назар гирифта намешаванд. Аз ин рӯ, сиёсати воқеӣ нисбати сармоягузориҳои хориҷӣ бояд ба арзёбии одилона ва объективонаи тавозуни пурраи ҷиҳатҳои мусбату манфии онҳо асос ёбад” (С. 239-240). Ақидаи мазкури диссертант ҷолиби диққат аст ва бояд дар ҷараёни ҷалби сармоягузорию хориҷӣ ба инобат гирифта шавад.

Диссертант барои ба даст овардани нишондиҳандаҳои пешгӯии ҳаҷми сармоягузорӣ дар корхонаҳои муштарак байналмилалӣ муодилаи тамоюлро дар шакли функсияи логарифмии ҳисоб намудааст, ки ҷолиби диққат аст. Илова бар он, модели эконометрикӣ оид ба муайян намудани вобастагии ҳаҷми маҳсулоти содиротии корхонаҳои муштарак аз ҳаҷми маблағгузориҳои ба онҳо гузошташуда тавсиф карда шудааст, ки сазовори таҳсин аст (С. 257 - 263).

Дар боби чоруми таҳқиқот - “Воситаҳои институтсионалии таъмини амнияти сармоягузорӣ дар раванди ҳамгирии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хоҷагии ҷаҳонӣ” - оид ба сармоягузорию хориҷӣ дар шароити маҳдуд будани имконияти ниҳодҳои молиявӣ, имкониятҳо, низоми арзёбии самтҳои афзалиятноки сиёсати сармоягузорӣ, механизми ҳавасмандгардонӣ дида баромада шудааст.

Ба андешаи муаллифи диссертатсия, “бунёдгузорию институтсионалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нақшаҳои тараққиёти комплекси иқтисодӣ, аз ҷумла, на танҳо дар тамоми қаламрави Тоҷикистон, балки дар минтақаҳои

алохида низ вобаста мебошад. Аз ин рӯ, такмили сиёсати минтақавии институтсионалӣ зарур аст, ки ҳадафи он таъсир расонидан ба равандҳои иқтисодии ҳар як минтақа дар доираи низоми мавҷудаи идоракунии мебошад”, ки дарҳақиқат дуруст аст. (С. 272)

Бо дарназардошти воқеияти мавҷуда дар масалаи ҷалби сармоягузорӣ, муаллиф хулоса менамояд, ки дар солҳои наздик дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи ба вучуд овардани механизми сармоягузорӣ меистад, ки ба талаботи иқтисоди бозорӣ дар асоси ҳамкории мутақобилаи соҳаҳои иқтисодӣ ва бахши бонкӣ ҷавобгӯ бошад. Зеро ҳоло яке аз камбудии асосии бахши бонкӣ дар Тоҷикистон капитализатсияи заиф аст, ки бонкҳо наметавонанд дар қарздиҳии лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ ширкат кунанд. Яъне, низоми бонкӣ аз ӯҳдаи таъминоти сармоягузори талаботи иқтисодӣ милли барнома наметавонад (С. 279-282).

Дар диссертатсия ҳамчунин маблағгузориҳои лоиҳаҳои сершумори инфрасохтори кишвар ташаббуси Чин «Як камарбанд – як роҳ», ки аз ҷониби Бонки содироту воридоти Чин маблағгузорӣ мешавад, сармоягузориҳои Бонки ҷаҳонӣ, ББТР, БРА ба Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор дода шуда, хулоса ва тавсияҳои судманд барои таъмини амнияти сармоягузорӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шудаанд (С. 283-285).

Бо баробари ин, муаллиф қайд менамояд, ки ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон намунаи дастгирии давлатии сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ, воситаи фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ дар кишвар мебошад. Барои муайян кардани самаранокии МОИ дар Тоҷикистон муаллиф модели эконометрикиро таҳия карда, қайд менамояд, ки таъсири бештарро ба афзоиши ҳаҷми истеҳсолот дар МОИ шумораи субъектҳои иқтисодӣ дар МОИ фаъолияткунанда ва ҳаҷми сармоягузорӣ мерасонад (С. 287 - 292).

Дар боби панҷум - «Диалектикаи омилҳои институтсионалии дохилӣ ва берунии таъмини амнияти сармоягузориҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» - омилҳои институтсионалии дохилӣ ва берунаи таъмини амнияти сармоягузориҳои хориҷӣ ва баланд бардоштани имиҷи ҷолибияти сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҳамгирии минтақавӣ ва ҷаҳонишавӣ таҳқиқ карда шудааст (С. 325 - 362).

Дар бахши мазкури диссертатсия муаллиф барои тавсифи сатҳи ислоҳоти демократӣ “шоҳиси демократия”, ки ин шоҳис ҳамасола дар байни 165 кишвари ҷаҳон аз ҷониби оҷонсии бритониёии Economist Intelligence Unit ҳисоб карда мешавад, илова бар он рейтингҳои аз ҷониби Гурӯҳи Бонки Ҷаҳонӣ барои кишварҳои Бонки Рушди АвруОсиё таҳиягардидаро аз рӯи

нишондихандаи «самаранокии идоракунии давлатӣ» таҳлил намудааст. Шохиси дарки коррупсия барои кишварҳои Бонки Рушди АвруОсиё, ки аз ҷониби коршиносони байналмилалӣ ҳисоб карда шудааст, аз ҷониби муаллиф мавриди омӯзиш қарор гирифтааст (С. 326-331).

Дар натиҷаи таҳқиқ муаллиф объективона дуруст қайд менамояд, ки “Амнияти сармоягузорӣ аз қобилияти мақомоти идоракунии давлатӣ дар доираи қонунгузори мавҷудбуда вобаста буда, ба равандҳои сармоягузори дар давлат ба вуқӯъ пайвастаистода ва ба рушди устувори низоми иқтисоди миллӣ мустақиман таъсир мерасонад” (С. 332).

Дар диссертатсия барои арзёбии сатҳи рушди институтсионалӣ шохиси озодии иқтисодӣ ва шохиси заифии давлат низ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар асоси ин нишондодҳо муаллиф модели эконометрикиро таҳия намудааст, ки вобастагии ҳаҷми сармоягузориҳои мустақими хориҷиро (СМХ) аз сатҳи рушди институтсионалии кишвар тавсиф менамояд, дар он мавҷудияти робитаи коррелятсионии байни сатҳи СМХ, шохиси озодии иқтисодӣ ва шохиси заифии давлат таҳқиқ гардидааст (С. 344-347).

Дар таҳқиқот муаллиф омилҳои ҷалбкунанда ва дуркунандаи сармояи хориҷиро низомбандӣ намуда, нақши таъсири мутақобилаи омилҳои институтсионалии беруна ва дохилро ба таъмини амнияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷӣ ба амнияти сармоягузорӣ таҳия кардааст. Дар асоси он диссертант механизми таъмини амнияти сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар се унсур алоҳида маънидод кардааст. Аз он ҷумла: - механизми ташкилию меъёрӣ ва ҳуқуқӣ; механизми молиявӣ бучетӣ; танзими давлатӣ (С. 355-358). Чунин равиш бевосита ба ганӣ гардонидани назария ва амлияти сармоягузорӣ мусоидат менамояд.

Мувофиқи андешаи диссертант, дар масалаи сармоягузорӣ “Ба таҳдидҳои дохилӣ: сатҳи баланди коррупсия, самаранокии нокифояи идоракунии давлатӣ ва низоми бонкии миллӣ, сарбории баланди андоз ва сатҳи пасти озодии иқтисодӣ ворид мегардад. Механизми таъмини амнияти сармоягузорӣ бояд то ҳадди аксар ин таҳдидҳо ва холишҳоро камтар намояд” (С. 359 - 360). Ақидаи мазкур диссертант бояд дар қарорди стратегияи рушди иқтисодии кишвар бояд ба инобат гирифта шавад.

4. Аҳамияти илмӣ, амалӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии натиҷаҳои диссертатсия дар он ифода меёбад, ки муқаррароти илмии диссертатсия барои инкишофи назария ва амалияи институтсионализм, амнияти иқтисодӣ, ки қисми таркибии он амнияти сармоягузорӣ мебошад, мусоидат мекунад. Ҳамзамон, ҳулосаҳо ва таҳлилҳои илмии муаллиф баҳри ташаккули ва

рушди тамоми ҷанбаҳои амнияти сармоягузори Чумҳурии Тоҷикистон дар раванди ҷаҳонишавии робитаҳои хоҷагии он ва ҷалби сармояи хориҷӣ сахми худро доранд.

Пешниҳодҳо ва тавсияҳои дар диссертатсия таҳияшударо дар Вазорати корҳои хориҷӣ, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Чумҳурии Тоҷикистон, Вазорати молияи Чумҳурии Тоҷикистон дар ҷараёни коркарди стратегия ва барномаҳои давлатӣ оид ба сармоягузорӣ, рушди ҳамкорӣҳои байналмилалӣ, рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар истифода бурдан мумкин аст. Тавсияҳои дар диссертатсия зикргардидаро метавонанд дар фаъолияти худ муассисаҳои давлатии масъул ба назорати фаъолияти сармоягузори хориҷӣ ва рушди фаъолнокии сармоягузори кишвар истифода намоянд.

Хулоса ва пешниҳодоти диссертатсияро ҳангоми омода намудани матни лексияҳо, барнома ва дастурҳои таълимию методӣ барои омодасозии мутахассисон дар бахшҳои идоракунии давлатӣ, иқтисодии ҷаҳонӣ, инчунин дар курсҳои тақмили ихтисоси роҳбарон ва мутахассисони соҳаи иқтисодӣ истифода бурдан мумкин аст. Муқаррароти назариявии муаллифро барои тақмили мундариҷаи фанҳои «Иқтисодии ҷаҳон», «Амнияти сармоягузори байналхалқӣ», «Сармоягузориҳои байналмилалӣ», инчунин, дар курсҳои махсус оид ба масъалаҳои назария ва амалияи «Сиёсати сармоягузорӣ», «Бизнеси байналхалқӣ», «Бозори байналхалқии коғазҳои қиматнок», «Амнияти иқтисодӣ», «Иқтисодии минтақавӣ» ва «Минтақаҳои озоди иқтисодӣ» метавон истифода бурд.

5. Арзёбии моҳияти диссертатсия, сатҳи комилии он, эродҳо доир ба диссертатсия

Новобаста аз он ки диссертатсияи илмии доктории мазкур дастовардҳои хеле зиёд дорад, дар баробари ин, баъзе камбудии зерин ба ҷашм мерасанд:

1. Дар қисмати “мубрамияти” диссертатсия барои боз ҳам сатҳи баланди мубрамияту аҳамияти таҳқиқот дар таъмини амнияти сармоягузорӣ, таҳдиди асосҳои институтсионалии онро бо тарзи хоса инъикос намудан, аз стратегияву барномаҳои давлатӣ ё ин ки аз Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои муаззами миллат, Президенти Чумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон иқтибосҳои сахте гирд оварда шавад, мувофиқи мақсад мегардид;

2. Қисматҳои якум ва ҳаштуми нағзони илмӣ дар диссертатсия бо тарзи тавсифӣ, яъни ҳаҷман васеъ дода шудааст. Ба мазмуни асосии нағзониҳои

мазкур зарар нарсонида, агар онҳо бо тарзи кӯтоҳ иброз карда шавад боз ҳам хубтар мегардид.

3. Дар фасли аввали боби якум ба мазмун ва мундариҷаи мафҳуми “омилҳои институтсионалӣ” мебоист саҳеҳӣ ворид карда шавад. Зеро дар адабиёти илмӣ оид ба мафҳуми мазкур андешаҳои гуногун зиёд аст.

4. Дар саҳифаи 58 бо тарзи расм “Намудҳои хавфҳои ҷаҳонии сармоягузорӣ” дода шудааст. Вале мундариҷаи хавфҳои номбаркарда шуда бояду шояд кушода нашудааст. Хуб мешуд онҳо аз нуктаи назари муаллиф арзёбӣ мегардид.

5. Дар саҳифаи 111 – 114 барои муайян кардани таъсири нақши СМХ ба сатҳи рушди иқтисодӣ, муаллиф модели эконометрикӣ истифода бурдааст. Вале сабабҳои илмӣ интихоби натиҷаҳои интизорӣ ва омилӣ, ки ба модел ворид гаштааст асоснок карда нашудааст.

6. Дар фасли дувуми боби дувуми диссертатсия муаллиф омилҳое, ки барои сармоягузори хориҷӣ дар кишварҳои дорои иқтисодиёти гузариш бештар ҷолибият доранд бо тарзи умум мавриди таҳқиқ қарор додааст, аммо онҳоро нисбати ҳар як давлати алоҳида бо истифодабарии усули муқоисавӣ таҳлил намояд, натиҷаҳои таҳқиқот боз ҳам пурзур мегардид;

7. Дар бештари ҷадвал ва расмҳо муаллиф ҳамчун сарчашма “Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст” ё ин ки “Таҳияи муаллиф” навиштааст, вале бештар мегардид дар он номгуи адабиётҳои илмӣ, ки дар асоси он ҷадвал ва расм таҳия гардидаас нишон дода шавад.

8. Дар саҳифаи 209 ҷадвали 3.2. бо номи “Таъсири омилҳои макроиқтисодӣ ба рушди иқтисодӣ дар кишварҳои иқтисодиёти давраи гузариш” оварда шудааст, ки дар он як чанд нишондиҳандаҳои хусусӣ мавҷуд аст. Вале хуб мешуд агар дар ин ҷо тарзи ҳисобу китоб ва моҳияти иқтисодии онҳо таҳлил карда шавад.

9. Дар диссертатсия дар ҷадвалҳои марҳилаи таҳқиқот давраи хело кӯтоҳро дар бар гирифтааст, яъни асосан солҳои 2019 ва 2021 (асосан 3 солро), ба ақидаи мо чунин муносибат барои пурра инъикос намудани динамика ва тамоюлотҳо на он қадар кифоя аст. Хуб мешуд, агар марҳилаи таҳқиқот ақаллан панҷ солро дар бар гирад;

Лозим ба таъкид аст, ки камбудҳои ҷойдошта ба қор таъсири манфӣ намерасонад, характери тавсиявӣ дорад ва диссертатсияи Қодирзода Фарҳод Анвар дар сатҳи зарурӣ омода карда шудааст ва аз ҷиҳати мазмун мутобиқи талабот мебошад.

6. Тасдиқи ифодаи натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар нашрияҳои илмӣ

Дар асоси таҳқиқ ва натиҷаҳои илмиву амалии кори диссертатсионӣ муаллиф, дар маҷмӯъ, дар 29 корҳои илмӣ бо ҳаҷми умумии матни муаллифӣ 918 сах., аз ҷумла, 3 монография бо ҳаҷми 15.63 ҷ.ҷ. ва 22 мақола дар нашрияҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар маҷмӯъ 60,26 ҷ.ҷ. ба чоп расонидааст.

7. Мувофиқати автореферат ва диссертатсия ба талаботи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Автореферат мазмуни асосии таҳқиқоти диссертатсияро ифода намуда, дар он натиҷаҳои асосии барои ҳимоя пешниҳодшуда бо шарҳи пурра асоснок карда шудаанд.

Умуман, диссертатсия дар мавзӯи «Омилҳои институтсионалии таъмини амнияти сармоягузори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ба талаботи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бандҳои 32 ва 33-и Низомномаи «Тартиби додани дараҷаи илмӣ», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз санаи «30» июни соли 2021 бо таҳти рақами №267 тасдиқ гардидаст, мутобиқ буда, муаллифи он Қодирзода Фарҳод Анвар сазовори дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.13 «Иқтисодиёти ҷаҳонӣ» мебошад.

Муқарризи расмӣ:

**Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор,
муовини ректор оид ба илм ва инноватсия
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва
сиёсати Тоҷикистон**



Ризоқулов Т.Р.

Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд шаҳри Хучанд, 17-мкр-н, хонаи 1,
Телефон: (+992) 3422 23594 E-mail: t_rizokulov@mail.ru

Имзои доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Ризоқулов Тўракул Рабимқуловичро тасдиқ мекунам,
Сардори Раёсати кадрҳо ва корҳои махсус



Мирпоччоев И. Х.